Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 43, Aralık 2019, s. 448-460

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.39829>

Dr. Arş. Gör. Gül Nihal KUL

Gümüşhane Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, inal044@hotmail.com

FEHÎM-İ KADÎM’İN GAZELLERİNDE TASAVVUFÎ BİR ALGI OLARAK “BİZ” KAVRAMI

Özet

Tasavvuf öğretisinde Allah, bilinmek ve sevilmele muradıyla varlığı yaratmıştır. Yaratılmışlar içerisinde onu hakkıyla bilecek ve sevecek tek varlık ise insandır. Hak onun fani bedenine kendi ruhundan üfleyerek onu ebediyen diri kılmıştır. Onun celal ve cemal sıfatlarını kendinde toplayan insan, ondan, aslı vatanından ayrı düşerek dünyaya indirilmiştir. İnsanın o andan sonraki çabası, ayrı düştüğü vatanına ve bütününe kavuşmak, yaratılış halkasını tamamlayarak insan-ı kâmil makamına ulaşmaktır.

Allah, insanı yeryüzüne indirdikten sonra onu başıboş bırakmamış, onlara Peygamberler göndermiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed’den sonra ise onlara rehber olacak, yolunu aydınlatacak Hak âşıkları göndermiş ve Hak, Peygamber varisi olan bu âşıkları, arifleri Peygamberlerin kalbine vahyettiği ilm-i ilahinin sırlarına vakıf kılmıştır. Dolayısıyla tasavvuf bâtın ilmidir ve şiirsel dilde izhar olması mümkün olmadığından birtakım semboller kullanılmış, akla hâlel getirecek benzetmeler yapılmıştır. Fehîm-i Kadîm de tasavvufun bâtını boyutunu Sebki Hindî’nin girift yapıyla sentezleyip şiirsel bir anlatım içinde gazellerinde işleyerek hem ariflerin/âşıkların özelliklerini hem de duyumsadıkları o tarifi imkânsız kesif duyguları aktarmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fehîm-i Kadîm, Sebki Hindî, âşık, insan-ı kâmil

THE CONCEPT OF "US" AS A SUFI PERCEPTION IN THE GHAZALS OF FEHÎM-Î KADÎM

Abstract

In the doctrine of Sufism, God created existence to be known and loved. The only creature among the created things that knows and loves it is the human being. God has blown her/his mortal body from its own soul and made her/his alive forever. The person who collects the attributes of his Celal and Cemal in himself has been sent down to the world by falling apart from his native land. The next effort of the human being is to reach the homeland and the whole and to reach the "insan-ı kamil (perfect human)" maqam by completing the ring of creation

After Allah sent man down to earth, he did not abandon him, he sent prophets to them. After the last Prophet Muhammad, Allah sent them lovers of Hak who guides them and illuminates their paths and Hak made these lovers, who are the heirs of the Prophet, know the secrets of the knowledge of the divine whom the revelers revealed to the heart of the prophets. Therefore, Sufism is the science of the batinite, and since it is not possible to have a poetic language, some symbols have been used and analogies have been made that would prejudice the mind. Fehîm-î Kadîm tried to convey both the characteristics of the narrators / minstrels and the unexplained intense feelings that they felt by synthesizing the batinite dimension of Sufism with the intricate structure of Sebk-i Hindî and processing it in ghazals in a poetic expression.

Keywords: Fehim-i Kadim, Sebk-i Hindi, lover, perfect human

Giriş

Asıl adı Mustafa olan şair, ilk şiirlerini Dakîkî mahlası ile kaleme almış daha sonra Fehîm mahlasını kullanmaya başlamıştır (Küçük 1984: 91). Henüz yirmili yaşlarında vefat eden şair, kısacık ömrüne oldukça hacimli bir Dîvân ile manzum bir şehrengiz, Tercüme-i Letâif-i Kibâr ve Durûb-ı Emsâl-i Türkî gibi pek çok önemli eser sığdırmayı ve bu eserleriyle yüzyılın sayılı şairleri arasında anılmayı başarmıştır. Hayatı hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız şairin, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bildiğini eserlerinden anlamaktayız.

Fehîm-î Kadîm, Türk şiirinde XVII. yüzyılın başından itibaren etkisi görülen Hind tarzı veya Hind üslubu anlamlarına gelen Sebk-i Hindî'nin en güçlü temsilcilerinden biridir. Sebk-i Hindî, önce İran'da ve Hindistan'da daha sonra Türk şiirinde kendini göstermeye başlamıştır. Söz ve anlamın sentezinden oluşan bu üslupta tasavvufun da etkisiyle söz güzelliği ve söz sanatı yerini, anlam ve hayâl derinliğine bırakmaya başlamış, bu çerçevede şairler daha çok anlamı ön plana çıkaracak bir üslûba yönelmişlerdir. Bu yoğun ilgi sonunda anlam derinleşmiş; ince, zarif bir nitelik kazanmıştır (Demirel 2006: 4).

Sebk-i Hindî'nin de etkisiyle Fehîm'in şiirlerinde mana ince; söz kısa tutulmuştur. Bazı beyitlerde anlam o kadar ince ve iç içe geçmiştir ki mana derinliğine ulaşmak neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Kudretli ve titiz bir sanatkâr olarak methedilen Fehîm'in şiirlerinde daha çok kendi iç dünyasına yönelmesi, ıstırap temini ön plana çıkarmıştır. Tasavvufun inceliklerine ve derinliklerine vâkıf olan şairin şiirlerinde Allah, insan ve kâinat arasındaki ilişki

de önemli bir yer tutmaktadır. Klasik söylemin yanı sıra paradoksal söylemlerle akıl dışı unsurları ön plana çıkardığı beyitlerde karşıtlıklara ve mübalağaya çokça rağbet etmiştir.

Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda bir kısım gazellerde "biz" diye tanımlanan ve çekimlenen bir topluluk dikkat çekmektedir. Bu topluluk, Hak tarafından seçilmiş aşk ehlîdir ve bâtını sırlara vâkıf olduklarından onların cephesinden yapılan anlatımdaki benzetmeler ve söylemler oldukça dikkat çekicidir. Çalışmamız boyunca âşık/ sufi/ arif diye nitelendirdiğimiz aşk ehlî, imkânsızın sınırlarına dayanarak, Schimmel'in ifadesi ile bir fili bir kılla yakalamaya çalışır. Çünkü mistik tecrübe, zaman ve mekânın ötesinde olduğu için yalnızca zamana bağlı mantığın sınırlarını reddeden birtakım ifadelerle anlatılabilir.

Sufilerin kendilerini ifade etmeye çalışırken kullandıkları lisanın, akıl-üstü tecrübelerden kaynaklı olduğuna dikkat edilir ve normal dilbilgisi, mantık anlayışına göre çözümlenemeyecekleri göz ardı edilmezse şerh, daha doygun ve daha doğru olacaktır (Schimmel 2004: 176). Fehîm-i Kadîm de bu mistik sufi söyleyiş tarzını esas alarak bazı benzetmelerde bulunmuştur. Bu benzetmelerden kasıt, topluluğu daha iyi ifade edebilmek; söylenmeyen, gizlenen, muğlak bırakılan anlamları daha belirli kılmaktır.

Bu çalışma, Tahir Üzgör'ün (1991) Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi adlı eserindeki gazelleri ve gazellerin günümüz Türkçesine aktarılmış formları esas alınarak hazırlanmıştır. Genellikle kafiye ve rediflerde kullanılan kişi ekine bağlı olarak örnek beyitler seçilmiş, bu beyitler referansında "biz" i karşılayan topluluğun nitelikleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

Fehîm-i Kadîm'in Gazellerinde Biz Diye Tanımlanan Topluluğun Özellikleri

Cânumuz tîg-i kazâyâ itmeden her dem siper

Meşk-i zahm-ı gamze-i cânânedür maksûdumuz

(G. CXIX, 2)

Canımızı her an kader oklarına siper etmekten maksadımız, sevgilinin gamze yarasına alışmaktır.

Aşk ehlî sufilerin pek çok vasfı vardır: Bunlardan ilki aşkın başlangıcı olan sevgiliyi müşahede etmek ve onun bakış kılıcına gönülleri siper etmektir.

Gamze, sevgilinin yan bakışı olup klasik söylemde yaralayıcı, öldürücüdür. Klasik şiirde sevgilinin kaşı ve kirpiklerine eşlik eden kılıç, mızrak, ok vb. silahlarla sembolize edilen bakış, aşkın en önemli konularından biridir. Aşkın nedeni 'bakış' ya da 'görme'dir. Aşk, aşığın yetkesinde değildir, ilahi bir kazadır. Bundan dolayı Fehîm, kader okları olarak nitelendirmiştir. Bakış, güzellik tohumunun aşığın gönül toprağına ekilmesine, gönül toprağından aşk ağacının filizlenmesine vesiledir. (Pürcevadi 1998: 155-157).

Aşkın nihai hedefi olan sevgiliye kavuşma müşahede ile mümkündür. Müşahede, aşkın zirve noktasıdır ki bu da sevgili ile bakışları birleştirmektir. Sevgili ile nihai bütünleşme bu hâlde gerçekleşmektedir. Aşığın sevgiliyi görmesi her ne kadar önemli ise de asıl önemli olan sevgilinin bakışıdır. Sevgilinin âşığa bakışı, ona verilmiş en büyük lütuftur. Âşıklar hem çekindikleri hem de arzuladıkları bu gamze yarasına alışmak istemektedirler. İnsan fitratında her

daim zor olana alışma eğilimi mevcuttur. Âşıklar da sevgilinin cemal sıfatlarından ziyade celal sıfatlarına alışma temayülü gösterirler ki vuslat kâmil olsun. Ayrıca âşıklar sevgililerinden bir izi, bir parçayı sürekli yüreklerinde taşımak isterler. Bundan dolayıdır ki sinelerini kader oklarına siper etmekten çekinmezler.

Biz vermez iken zerre kadar hüsne vücûdı

‘Âşk-ı sitem-engiz nedür k‘ana zebûnuz

(G. CXXI, 2)

Biz, zerre kadar güzelliğe vücudu vermez iken zulüm karıştıran aşk nedir ki ona âciz kalıyoruz.

Âşıkların vasıflarından biri de âlemde yaratılmış fani güzelleri, güzellikleri terk etmek yani terk-i dünya hâletine bürünmektir. İnsanı, fani olan mevcudattan azade kılma düşüncesi ölüm mefkûresi ile mümkündür. Bu minvalde ölüm gerçeği üzerine mevcudatın geçici hevesleriyle olan bağlarını bir bir koparan kişi ilahi keşif için ilk hazırlıklarını tamamlamış olur. Sufi olma yolunda kişi; dünyadan el ayak çeker, yaratılmış her şeyi terk eder. Bu terk Tanrı’nın ebediliğini ve ezeliğini tanımayı, yaratılmışın gayr-ı saflığından kaçarak yaratılmamışın saflığına erişmeyi mümkün kılar (Schuon 1996: 55).

Âşıklar nefis tezkiyesi ve terbiyesi ile dünya nimetlerine yüz çevirmelerindeki metaneti aşka, sevgiliye karşı gösteremez, âciz kalırlar. Bundan dolayı her ne kadar sitemkâr söylemlerde bulunsalar da esasında bu durumdan gayet memnundurlar.

Bî-vücûduz ol kadar fikr-i gam-ı hat ile kim

Mûr bassa mahv olur cism-i belâ-fersûdumuz

(G. CXIX, 4)

Yanaktaki ayva tüylerinin gamının düşüncesiyle o kadar vücutsuzuz ki belalarla aşınmış bedenimize karınca bassa mahvolur.

Âşıklığın pek çok vasfı vardır: Bunlardan biri de vücutlarının harap olması yani “zübûl” olmasıdır. İbn Arabî bu durumu şöyle ifade eder:

“Âşıklar, vücutlarında meydana gelen rutubetlerin duygularını körelterek ve bulandırarak beyinlerine kadar yükselen buharlar çıkardığını görürler. Halvet içinde O’na münâcatta bulunmak için uyanık bir halde Sevgili’nin huzurunda durmalarını engelleyecek derecede üzerlerine uyku çöker. Sonra bu buharlar, onların bedenlerinde bir güç/bir kuvvet ortaya çıkarır ki bu kuvvet, bütün organlarına yayılır ve sevgililerinin, kendilerine tasarrufunu yasakladığı füzuli işlerde bulunmaları için onları kışkırtır. Bunun üzerine onlar da, birinci derecede ihtiyaç olmayan yiyecek ve içecekleri terk ederler. Bu nedenle vücutlarında meydana gelen rutubet, dedim ya; yavaş yavaş azalır. Böylece sağlıkları ve güzellikleri yok olur; yüzlerindeki parlaklık gider; bedenlerindeki uygunluk kaybolur; boyları posları biçimsizleşir. Uykuları dağılır, uyanıklıkları güçlenir, yoğunlaşır, artar. Dolayısıyla, Sevgili’nin huzurunda kıyamda durmak olan amaçlarına ulaşırlar. Bu zühdle, yani terk ettikleri şeyle, amaçlarına

ulaşmak için gerekli yardımı bulmuş olurlar. İşte, vücutlarının “zübûl” u, yani harâb olması bu demektir” (Arabî, 2012: 98/99).

Bu âşıklığın beden üzerindeki yıkıcı etkisidir. Bir de ruhların zübûl olması söz konusudur. Bunun sebebi ise aşk ehli kimselerin sahip oldukları hâl ilmi ve marifet ile bunların vermiş olduğu manevi yoğunluktur.

Bey-‘gâh-ı ‘âlem-i kevn ü fesâd içre Fehîm
Cevher-i cândur ziyân itmekde ancak sudumuz
(G. CXIX, 5)

Ey Fehîm! Bu var olma ve yok olma âleminin alışveriş yerinde kârımız, ancak can cevherini ziyan etmektir.

Âşıklığın bir diğer önemli vasfı ise mevcudat âleminde can cevherini ziyan etmektir.

Sürekli bir oluş ve bozuluş hâlinde olan âlemde her varlık bir sonraki varlığın sebebi olan hareket yeteneğine sahiptir. Şöyle ki Allah “Kün” emri ile her an varlığı yaratmaktadır. İlâhi tecellinin bir varoluşu giderip yenisini getirmesi, ilkinin gidişi anında varlığın yok olmasıdır. Yeni bir varlığın yaratılışı ise başka bir ilâhi belirmenin onu oluşturmasıdır. Demek oluyor ki kâinat bir yaratım-yok oluş-yaratım şeklinde her an yeni bir belirme içerisinde. Aşk ehlinin en önemli vasıflarından biri de var oluş ve yok oluş âleminde maddenin bu geçici formlarına itibar etmemektir.

Aşk ehli sufiler kâinatı bir alışveriş yeri, kendilerini de bu pazara gelmiş birer satıcı olarak görürler. Bu kâinat pazarında da satabilecekleri tek varlıkları can cevherleri yani benlikleridir. Tek hakikat olan Hak yolunda sufiler öz benliklerini, ruhlarını, nefislerini, masivaya karşı heveslerini satarlar ve bunun karşılığında da Hakk’ın hakikatine, gaybi sırlara vâkıf olurlar.

Sanman bizi dâ’imâ hamûşuz
Biz beste-dehân-ı pür hurûşuz
(G. CXXII, 1)

Bizim daima suskun olduğumuzu sanmayın, biz ağzı bağlı coşkunuz.

Aşk ehli sufilerin özelliklerinden biri de sessiz naralar atmaktır.

Fehîm, Sebk-i Hindî’nin etkisiyle hayale bağlı incelikleri zıtlıklar içinde vermiştir. Beyitte geçen aşk ehli, tasavvuftaki gizlilikten ötürü zahiren susmuştur. Lakin iç dünyalarında âşıklığın bir alameti olarak naralar atmaktadırlar.

Şair, “hamûş” sözcüğü ile de bunu çokça kullanan Hz. Mevlana’ya göndermede bulunmuştur.

Dîvâneyüz ammâ feleke hande-zenânuz

Müstehzi-i sâhib-hîred-i bîhude-pendüz

(G. CXXIII, 2)

Deliyiz ama feleğe gülücükler atarız, akıl sahiplerinin boş öğütleri ile eğleniriz.

Âşıkların özelliklerinden biri de zahirde deli gibi görünerek aklın verdiği öğütler ile eğlenmektir.

Delilik, divanelik zahiren akıl eksikliğinin vermiş olduğu bir hâl, bir sıfat olmakla birlikte bâtını manada soran, sorgulayan bir kurala uydurmaya çalışılan aklı, kişinin kendi iradesi ile bilinçli bir şekilde reddetmesi, aşkın kılavuzluğunda seyr ü süluk etmesidir. Fehîm, durumu zıtlıklardan, zıtlıkların birliğinden, aklın reddedilmesinden faydalanarak izah etmeye çalışır. Beyitte geçen delilik kavramını da izah etmek için karşısına zıt unsur olarak akıl sahiplerini ve onların nasihatlerini koyar.

Fehîm'in eleştirdiği akıl sahipleri sürekli olarak şikâyet ederler, sitemkârdırlar. Oysa esrar-ı Hakk'ı bilen, anlayan sufiler akıl sahiplerinin koymuş oldukları hükümleri, derdi, kederi, belayı gülüp eğlenilecek şeyler olarak görürler.

Özge hurşîdüz ziyâmuz 'âlemi târîk ider

Turfa şem'üz şu'lemüzdür hem yine pervânemüz

(G. CXXIV, 2)

İşığı âlemi karanlıklara boğan bir acayip güneşsiz, garip bir mumuz ki yine kendi alevimiz bizim pervanemizdir.

Aşk ehlî sufilerin bir özelliği de ışığı, karanlıklara boğacak nitelikte bir Güneş; alevi, pervanesi olan bir mum olmaktır.

Kainattaki her şey zıddıyla kaim olduğu için Fehîm de varlığı izah ederken zıtlıklardan istifade etmiştir. Işık veya aydınlık, karanlık ile zıt iki kavramdır. Birinin varlığı ötekinin varlığını hükümsüz kılmakla birlikte birbirlerinin varlıklarına da muhtaç oldukları unutulmamalıdır. Karanlık, siyah renk; perdeleyici, örtücü bir anlam alanına sahiptir. Siyah ve siyaha ait her türlü kavram zihinde olumsuz bir anlam oluşturmakla birlikte saf ışığın ve mutlak aydınlık olan Hakk'ın algılanması sürecinde olumlu bir manaya bürünmektedir (Kuzu 2013: 50). Işık ile karanlığın oluşturduğu zıtlığın birliğini zaruri kılan sebeplerden biri de "Nuru yani ışığı idrak edebilmek için ona karanlığın karışması gerektiği ilkesidir. Zira her şey nur (ışık) olsaydı, nur diye bir şeyin idrak edilmesi mümkün olmazdı. Onun algılanması ancak ona karanlığın karıştığı oranda söz konusu olabilmektedir" (Yıldırım 2007:146).

Her akıl sahibi insanın varacağı yol, zıtlığın birliğinden geçmektedir. Beyitte de bu zıtlık ışığıyla âlemi karanlığa boğan bir Güneş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kesif ışığın yaratmış olduğu körlüğe "nur-ı siyah" denir. Nur-ı siyaha; ışığın, nurun, tecellinin çokluğu sebep olur. Hakk'ın gözleri kör eden parlaklıktaki bu nurunun görülebilmesi için mutlak surette karşısı görünen karanlığa ihtiyacı vardır (Yıldırım 2007:146). Bu karanlık âlem-i şهادettir; kesrettir, Hak ile hakikat arasındaki görünmez perdedir. Sufiler, âlem perdesinin kalkmasıyla Hakk'ın yoğun ışığının parlaklığı ile hakikati algılayamazlar. Yani vahdetten kesreti sıyrarak

vahdete çok yaklaşan sufiler, körlüğe tutulurlar, Hakk'ın hakikatini göremez ancak yaşarlar. Karanlık ve aydınlık arasındaki ilişki ise sadece zahirde zıtlık olarak görünür. Aşk babında zıtlıktan ziyade Hakk'ın hakikatinin idrak edilebilmesi için gerekli olan birlik vardır.

Pervanesinin kendi alevinden bir mum olması da tasavvuf öğretisindeki kesretteki vahdet yahut vahdetteki kesrettir. Her iki durum da bizi varlığın birliğine yani vahdet-i vücuda götürür.

Derd-i ser verdi humâr-ı bâde-i bezm-i elest

Lutf idüp sâkî yetiştir bâde-i dîşnemüz

(G. CXXV, 4)

Ey saki! Elest meclisi şarabının sersemliği, baş ağrısı verdi; sen lütfet de bizim dün geceki şarabımızı yetiştir.

Aşk ehli sufilerin bir özelliği de ezel âşıkları olmaları yani âşıklıkta kıdem sahibi olmalarıdır.

Şarap sarhoşluğunun vermiş olduğu bir baş ağrısı vardır ve klasik şiirimizde bu hâle humar denir. Var olan baş ağrısını gidermek için de bir miktar daha şarap içilir. Fehîm bu durumu esas alarak önceki geceden kalan şarabı istiyor ve Bezm-i Elest'e göndermede bulunuyor.

Bezm-i Elest, tasavvufta ve İslam edebiyatlarında en eski zaman, en eski meclis olarak sıkça kullanılmıştır. Aynı zamanda Hakk'ın ruhlarla yapmış olduğu ve onları birbirine şahit tuttuğu ahd antlaşmasıdır. Bu durum âşıklık sabıkasıdır ve gelenekte âşıklığın sarhoşluk hâli ile ifade bulmasından mütevellit Elest şarabı olarak da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Beyte gelecek olursak âşıkların dün geceki şaraptan istemeleri âşıklıkta kıdemi, itibarı ve daha önceliği/ezeliliği ifade etmektedir. Ruhlar, Hak ile beraber olduğu, O'nun nazarı ile şereflendikleri anları anımsarlar. Bu anlar kâinat yaratılmadan öncedir, âşıkların baş ağrılarına sebep olan şarabın içildiği gecedir. Humarın gerçekleştiği zaman da âlem-i mevcudâtın yaratıldığı an, şarap içilen gecenin sonrası, sabahıdır. Âşıklar için insanlığın en eski tarihlerinin/ Bezm-i Elest'in dahi bir kıymeti yoktur. Âşıklar Hak ile birlikte oldukları zamanla kıyaslama yaptığından Bezm-i Elest'i küçümserler ancak bu küçümseme bir olumsuzlama değildir. Bu daha çok kazanmış oldukları itibarın göstergesidir. Çünkü onlar insanlık yaratılmadan çok önce Hak ile birlikte olduklarını söyleyerek aslında ilm-i ilahiye göndermede bulunurlar.

Âşıklar Elest bezmindeki şarabın baş ağrısı yaptığını ancak yine bu ağrıyı dindirmek için önceki geceden kalan şaraba talip olduğunu söylerler. Aslında istedikleri yine Elest bezmindeki şaraptır.

Muttasıl bîm-i hücum-ı ta'ne-i ağyârdan

Tengnâ-yı hücre-i dilde nihândur giryemüz

(G. CXXVII, 6)

Gözyaşımız, yabancıların ayıplama hücumlarının korkusundan devamlı olarak gönül hücrelerinin dar yerinde gizlidir.

Aşk ehlî sufilerin bir özelliği de yabancıların ayıplamalarından çekindikleri için gözyaşlarını içlerine akıtmalarıdır.

Hakikatte âşıklar, ehl-i aşk olmayan halkın ayıplamalarından korkmazlar. Aşkın sonucu dertlere, belalara maruz kalmaktır ve göstergesi de gözyaşı dökmektir. Aşkın makbul olanı gizli olandır. Âşıklığın her ne kadar belirtileri olsa da aşk, gözyaşı gibi âşığın gönlünde gizlidir. Aşk zahir olmasın diye gözyaşı da gizlidir, adeta içe akıtılır. Bir inci misali gönülde saklanır.

Cenab-ı Hak tarafından âlimlerin, ariflerin kalplerine ihsan edilen ancak gizlenmesi gereken hâller vardır. Çünkü yabancılar tarafından bu sırlar ifşa edildiği takdirde ya sakıncalı bir anlayışla hulule götürür yahut bu sırları dar kalıplar içerisinde değerlendirmeye kalkar ki her iki durum da kişinin mahvına sebep olur (Balyânî 2003: 153).

Rind-i bî-zâduz ümîd-i câhdan âsûdeyüz

Hamdülillâh himmet-i kûtâhdan âsûdeyüz

(G. CXXXIII, 1)

Azıksız rindiz, makam ümidinden ve Allah'a hamd olsun ki azıcık himmetten başımız dinçtir.

Aşk ehlî sufilerin özelliklerinden biri de her türlü makam sevgisinden azade olarak sevgiliyi temaşa etmektir.

Azıksız olmak, âşıklığın gereklerinden biridir. Âşığın tek derdi vardır o da sevgiliyi görmek, onun bakışlarına mazhar olmak ve daha da önemlisi onunla bakışlarını birleştirmek yani bakışmaktır. Bunun için de herhangi bir azığa ihtiyacı yoktur. Azık, hazırlıktır ve aklın bir sonucudur. Çünkü akıl, hesaplar yapar, işin sonunu düşünür ve tedbir alır. Âşık kişi aklını dahi yanına almadan aşkını rehber edinerek yola çıkar. Onun akılla ve akla dair herhangi bir şeyle münasebeti olmaz.

Tasavvufta insan dışındaki tüm varlıklar fanidir, baki sıfatına mazhar olan tek varlık ise insandır. İnsan esfel-i safilin ile eşref-i mahlûkat arasındaki yerini kendi iradesi ile tayin eder. Azık, bir nevi tasavvufun şeri katmanını oluşturur. Şeri katmandaki kişi, ölümden sonraki ebedi hayat için birtakım hazırlıklar yapma çabası içine girer. Bu züht hâli içindeki zahitin vasfıdır. Oysa âşıklar, arifler beklenti içinde değillerdir. Onlar için sevgiliye yakın olmak en yüce makamdır. Bundan dolayı herhangi bir hazırlık içinde bulunmazlar. Âşıklar zahiren evsiz, yurtsuz, gelecek endişesi olmayan kişilerdir. Onlar dünyadan ve ukbadan azade oldukları için de asudedirler, dingindirler.

Şem'î hurşîd-î tecellâyuz ki yokdur dudumuz

Sâye gibi oldu dūd u tîre dil-merdūdumuz

(G. CXIX, 1)

Biz; dumanı olmayan tecelli güneşinin mumuyuz, reddedilmiş gönlümüz gölge gibi duman ve karanlık oldu.

Allah gökleri, yerleri ve bu ikisi arasındaki tüm mevcudatı kendi nurundan yarattığı için tüm mevcudatta bulunan ışık, nur bizatihi Allah'a aittir. Allah'ın esma ve sıfatlarının tecellisi ile vücut bulan âlem, ışığını Güneşten alır. O öyle bir ışık, ısı kaynağıdır ki gecenin tüm karanlığını yırtarcasına masivayı aşikâr kıldığından bir nevi tecelli güneşidir. Beyitlerde belirtilen topluluk, kendilerini bu tecelli güneşinin mumu olarak görürler. Mum, aşkın ve ateşin başlangıç mahallidir, kimi zaman âşık kimi zaman maşuktur. Mumun ışık vermesi için yakılması şarttır. Işığını bir başka yerden- nurun kaynağı olan Allah'tan- alıp tutuşarak varlığı yakar. Yandıkça bedenini eriten; yandıkça alevini, aşkını artıran; yandıkça yakan mumdur âşıklar.

Topluluk kendini muma benzetirken gönüllerini de duman ve karanlık gibi olan gölgeye benzetirler. Gölgenin aslî bir vücudu olmaz, yansımadan ibarettir. Asıl ve bir olan, mutlak varlıktır. Onun dışındaki her şey zerreden küreye bir gölge mesabesindedir. Âşık kişi gönlünü aşk ateşiyle mum misali yaktığı için gönlü, karanlık bir duman içinde kaybolur, bî-dil olur.

Son olarak beyitte "dil-merdûdumuz" ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. Salıklar, seyr ü sülûk ederken münacaat hususunda farklı yollar izlerler. Bir kısım sufi vardır ki bunlar "merdûd" (gönderilmiş) diye adlandırılır ve bulunduğu yol üzere sabit kalmak isteyenlerden daha mükemmellerdir. Merdûdların bir kısmı kendi başlarına hareket ederlerken diğer kısmı da bir mürşidin, yol göstericinin diliyle halka yönelirler ve ilmin varisi olan âlimlerdir. Bunları birleştiren tek ortak nokta ise Hakk'a davet etmeleridir (Arabî 2011: 25). Fehîm'in gazelinde ifade bulan topluluk da kendilerini Hak tarafından gönderilmiş hakikat öğreticisi olarak tanımlarlar. İbn Arabî'nin yapmış olduğu edilgen yoruma dayanarak onların kendi iradeleri dışında seçilmiş bir topluluk olduğunu söyleyebiliriz.

Bâde-i 'aşkuz dil-i Mecnûn'dur peymânemüz

'Akl-ı küll olsa revâdur sâki-i meyhânemüz

(G. CXXIV, 1)

Biz, aşk şarabıyız; kadehimiz, Mecnun'un gönlüdür; meyhanemizin sakisinin de külli akıl olması uygundur.

Sufiler kendilerini aşk şarabına benzetirler. Sufiler, aşk şarabı iken kadeh, Mecnun'un gönlü olur. Şarapta hem ateş hem su vardır. İçende hem bir sekr hâli hem de ateşin harareti hâsıl olur. Aşk Allah'a ulaşma yolu kabul eden tasavvuf ehli, badeyi de ruh coşkunuğu için bir araç olarak görürler. Fehîm de aşk ile hem-hâl olmuş kimselerin bu ruh coşkunuğunu anlatmak için onları şaraba benzetmiştir. Bu şarap da nam yapmış büyük âşıklardan olan Mecnun'un gönlünden ikram edilir.

Fehîm aşk şarabının sakisi olarak ise akl-ı külliye kullanır. Sufî ancak akl-ı küllî sayesinde metafizik sahaya adım atıp sırlara vâkıf olabilir.

Bir bölük giryân yetimânuz sitem-perverd-i dehr

Çeşm-i deryâ-bârumuzla tev'emândur giryemiz

(G.CXXVII, 2)

Dünyanın zulümleriyle beslenmiş bir bölük ağlayan yetimleriz ki gözyaşımız derya yağdıran gözümüzle ikizdir.

Aşk ehlî sufiler, âlemde aslî vatanlarından uzak bir bölük yetime benzetilmiş ve bundan dolayı sürekli ağlamaları da bir özellikleri olarak karşımıza çıkarılmıştır.

Fehîm topluluğu bir bölük ağlayan yetime benzetmiştir. Bölük diyerek nitelendirmesi o topluluğun insanlar içinde Allah katında seçilmiş olduklarını vurgulamak içindir. Sufiler, her zaman Allah'ın seçkin kulları olduklarını söylerler ve buna inanırlar. Kuran da birkaç yerde Allah'ın seçkin kullarına işaret eder (Kehf 18/17).

Yetim sözcüğü üzerinde duracak olursak "dürr-i yetim" ifadesi karşımıza çıkar. Dürr-i yetim, denizden çıkarılan tek ve büyük incidir. Tasavvuf öğretisinde Allah, varlığı yaratmadan evvel âlem-i sekînet mutlak dinginlik içindeydi. Bu dinginlik yeşil, uçsuz bucaksız bir umman olarak tasvir edilir. Âlem-i sekînet, Allah'ın yaratma eylemi ile dalgalanmaya başladı ve bu hareketlilik ile mutlak dinginlik içinde olan inciler savruldu. Fehîm de aşk ile her dem yanan âşıkları/ arifleri yeryüzüne saçılmış değerli, nadir bulunan inciye benzetmektedir.

İncilerin oluşum yeri, ana rahmi sedeflerdir. Genellikle sedeflerde iki inci vardır. Tek olan inciler için de yetim benzetmesi yapılır. Yetimlerin de kimsesizliklerinden mütevellit ağlama temayülleri ve ağlamanın da incinin oluşumu gibi gönülden gelen bir damla sudan meydana gelmesi bir araya gelince âşıkların gözyaşları adeta birer inciye benzetilmiştir.

Âşıkların dert ehlî olmalarının göstergesi sürekli ağlamalarıdır. Her damla gözyaşının deryalar yağdırması ise acının, ıstırapın büyüklüğünü göstermektedir. Her bir gözyaşı damlası aynı zamanda sıkıntılı, meşakkatli aşk yolunda kazanılmış birer inciye dönüşmektedir.

Fehîm, belirtilen gazellerinde seçkin bir topluluktan bahsettiğini ifade etmiştik. Allah katında en yüce insan örneğidir, insan-ı kâmil. İnsan-ı kâmil yaratıkların tüm durumlarını olduğu kadar Tanrı'nın tüm ontolojik durumlarını da kendinde ihtiva eder. O, Allah'ın ilk yaratmasıdır. Zatın aslî ve özgün tecellisidir, varoluşla ilgili tezahür ya da taşmanın inen yayının (kavs-ı nüzul) ilk noktasıdır. Kavs-ı nüzulün cismani âlemde en düşük noktaya ulaşması gerekiyordu. Bundan dolayı insan en dip yer anlamına gelen dünyaya indirildi (Chittick 1997: 167). İnsanın asıl vatanından mutlak varlıktan böylesine ayrı oluşu insanlığın düşüşü, trajedisi; insanın yetimliğidir.

Kavs-ı nüzulla başlayan daire kavs-ı uruc ile tamamlanır. Yükselen yayın gayesi Yaratana dönüş, insan-ı kâmile ait olan asli kemal durumunun gerçekleşmesidir. Kavs-ı urucun gerçekleşmesi kavs-ı nüzulü zorunlu kıldığı gibi ayrılık da aşkın hakikat bulması için zaruridir (Chittick 1997: 167). Divan şiirinde de sevgiliye ulaşmak ne kadar zor olursa âşıklar o kadar çok acı çekerler. Gerçek aşk, sevgili uzakta olunca yoğunlaşarak kendini ispat eder. Bundandır ki âşık gazap ve şiddet isimlerinin etkilerini tecrübe etmelidir. Bu dünyada ve Cehennemde bu ilahi isimlerin etkisi keder, acı ve ıstıraptır (Chittick 1997: 93). Bu dert ve acı âşığın bitmek tükenmek bilmeyen gözyaşlarının müsebbibidir. Fehîm bu durumu gözyaşıyla gözünün ikiz olması şeklinde ifade eder.

Geh mevc-veş müsâfir-i 'ummân-ı gurbetüz

Geh gird-bâd-ı bâdiye-gerdân-ı gurbetüz

(G. CXXXII, 1)

Bazen dalga gibi gurbet okyanusunun misafiri bazen gurbet çölünü dolaşan hortumuz.

Fehîm, aşk ehlî sufileri okyanustaki dalgalara ve çöldeki hortuma benzetmektedir.

Aşk ehlî sufi için bu dünya hayatı, aslî vatanından uzak olmasından dolayı bir gurbet yeridir. Bu gurbethanede insan yapayalnız ve garip olduğundan dünyadaki hâlî tenhanişindir. Bu hâl üzere olan sufi kendini dünyada misafir olarak görür. Misafirlik, geçici bir ziyaretir. Okyanustaki dalga, okyanus suyundan ayrı gibi görünür, anlık oluşur ve kaybolur. Geçici olması yönüyle insanın dünya hayatı, okyanustaki dalga ve çöldeki hortumun durumuyla aynıdır. Bu durum Allah'ın bir olan varlığının çok olarak eşyaya yansması, tecelli etmesidir. Çünkü eşyanın aslî bir varlığı yoktur ve "Allah her an yeni bir yaratmada" (Rahman 55: 29) dır ve her varlık, yokluk elbisesinden sıyrılıp varlık kazandığı gibi varlığının bir sürekliliği bulunmamakta, formunu kaybedip başka bir varlığa dönüşmektedir. Tasavvufta bu, kesret olarak ifade bulur ve insanın bu geçici dünya hayatındaki nihai hedefi, kesret perdesini yırtarak kesretin çokluğundan vahdetin birliğine ulaşmaktır. Bu yolda ilerleyen sufi, iki dünyanın da Allah'tan başka bir şey olmadığını, bunların gerçek anlamda ne isminin ne de müsemmasının olmadığını kesintisiz bir şekilde görmeye başlar ve nasıllığını, niceliğini bilmeksizin sıfatlarını ve varlığını eşya üzerinde izhar ettiğini görür (Balyânî 2003: 106-107). Bundan dolayıdır ki tasavvufî şiir söyleminde mevcudatın durumu, okyanus içinde anlık oluşumlarla vücuda gelen dalga ve çölde bir süre döndükten sonra kaybolan hortum gibi imgelerle ifade bulur.

Oldı feyz-i âfitâb-ı hüsn-i 'aşk ile Fehîm

Nice mihr-i enverîdür zerre-i nâçizümüz

(G. CXXX, 5)

Ey Fehîm! En küçük zerremiz bile aşk güzelliğinin güneşinin feyzinden ne şaşılacak bir parlak güneş oldu.

İbn Arabî düşüncesinde vücut tek bir hakikat olup mutlak anlamda alındığında Tanrı ile özdeşdir. Tanrı dışındaki varlıklar, vücudun kendilerinde bulunduğu ya da kendileri vücutta bulundukları ölçüde vardır. Işık-nur; varlığın, vücudun yakın anlamı olarak kullanılır. Işık, tek başına görünmez bir şeydir ancak tüm renkler, biçimler ve nesneler onun vasıtasıyla algılanır (Chittick 1997: 195). İbn Arabî ışığı, mutlak varlığın vücudu olarak görürken zıttı olan karanlığı ise ademle özdeşleştirir. Nasıl ki ışık ve karanlık bir arada bulunamazsa varlıkla yokluk da bir arada bulunamaz. Aydınlık karanlığı bastırır çünkü aydınlığın hükmü daha güçlüdür. Hak dahi Işık (Nûr) ismini aldığı hâlde karanlıkla, yoklukla isimlenmemiştir. Âlemdeki her oluş Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla zuhur etmektedir. Oluş ismini en geniş manada anlamlandıracak olursak karşımıza yine vücut kavramı çıkacaktır. İbn Arabî de vücudu ışıkla özdeşleştirdiğinden kâinatın ve insanın özü, kaynağı ışıktır ve bu ışığın müsebbibi yalnızca Hak'tır (Chittick 1997: 256/ 259).

Hakk'ın nurunda aşk ehli vücut bulurken ehl-i küfür Hakk'ın nurundan mahrum kalır ve kıyamet günü onlar için "Geriye dönünüz ve ışığı arayınız" (Hadid 57,13) denir. Işıktan kasıt, onları yaratan Allah'tır ve Allah kendini göklerin ve yerin ışığı olarak zikreder (Nûr 24:35).

Dünyada ışığın kaynağı Güneş'tir. Güneş, masivayı görünür kıldığından tasavvufi şiirlerde Allah'ın tecellisini ifade ederken sıkça kullanılan bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Fehîm de beyitte aşk ehli kimselerin zerrelere kadar mutlak varlığın ışığıyla, nuruyla parladığını ifade etmiştir. Sebk-i Hindî'nin ve klasik söylemin etkisiyle şair, mübalağa yaparak mutlak güzelliğin ışığının feyzinden aşk ehli sufilerin şaşılacak derecede parlak birer Güneş olduğunu söyler.

Sufiler Hakk âşıklarıdır ve Hakk'ın Peygamberlere vahyettiği şeriat bilgisini sufilere de vahyettiği kabul edilir. Bu sufilere, itibari olarak Muhammed'in halifeleri adı verilir ve bunlar Hakk'ın vahyettiği şeriatın takipçileridir (Affifi 1999: 105). Hak Hz. Peygamber'den sonra peygamber göndermediği için halife olarak sufileri, velileri tayin etmiştir. Onlar insanları Hakk'a hakikate davet etme misyonunu üstlendiklerinden sufiler de kendilerini insanlığın, İslam'ın üzerine doğmuş bir Güneş olarak görürler.

SONUÇ

Allah insanı ve onun hizmetine sunduğu kâinatı bilinmek ve sevilmek üzere yaratmıştır. Sevilmek eylemi bilinmek eylemi gerçekleştikten sonra zuhur etme imkânı bulacağından Allah öncelikle insanı, görmeyi ve idrak edebilmeyi mümkün kılacak akıl melekesi ile donatmıştır. Belirsizlik ve salt tanımsızlık halini anlama dönüştüren, idrak edebilen insan, kâinatın nasıl bir nizam içinde olduğunu görür ve yüce bir Yaratıcı'nın varlığını aklı ile tasdik eder. Bu tasdiğin sonucu sevme eylemidir ve seven baktığı her yerde ve her şeyde sevdiğini görür, her anını O'nu anmakla geçirir. İnsanın aşkı esasında Allah'ın aşkının bir sonucu, ilahi bir vergidir.

İlahi aşkın tasviri mümkün değildir lakin alametleri ve nitelikleri çok çeşitli ve açıktır. Aşkın ve âşğın sıfatlarını, şahadet âleminde yakaladığımız işaretler üzerinden yorumlamaya çalıştık. İnsan için tüm masivayı yaratan Allah'a karşı tüm masivayı aşk ile yakan seçkin bir topluluğun özelliklerini, tasavvufi söylem içerisinde değerlendirmeye çalıştık. Fehîm'in derin duyushuna; mecaz, tezat ve mübalağa yüklü muğlak anlatımına ince, zengin bir muhayyilenin eşlik ettiğini gördük. Farklı, orijinal mazmunlarını Arapça ve Farsça uzun tamlamalarla, aklın sınırlarını zorlayan hayal unsurlarıyla birlikte kullanması beyitlerdeki anlam katmanlarının anlaşılmasını ayrıca zorlaştırmıştır.

Fehîm-i Kadîm'in kullandığı dil ve anlatım üzerinden bazı genellemelerde bulunduk. Şair bazı beyitlerde direkt olarak 1. çoğul kişi zamirini kullanırken bazı beyitlerde biz zamirini karşılar nitelikte fiillerde 1. çoğul şahıs ekini, isim ve isim soylu sözcüklerde -mız, -iz ekini kullanmıştır. Şair, bu beyitlerde biz kavramını karşılayan topluluğun bazı vasıflarını sıralamıştır. Bu topluluk; Hak tarafından seçilmiş, her türlü dünya nimetlerinden yüz çevirmiş, gayb âleminin sırlarına vâkıf, aklın sınırlarını aşarak aşkı kendilerine rehber edinmiş, Peygamber vârisi, ezel âşıklarıdır. Fehîm, ayrıca âşıklarda olması gereken özellikleri de sıralamıştır: Âşıklar; nefsi tüm duygularından arınmış olmalı, gam ve kedere talip olmalı, kalbi aşktan çılgına dönmeli, can cevherini ziyan etmeli yani bedeni harap olmalı, sevgilinin vasıfları ile vasıflanmalı yani varlığın birliğine ulaşmalı, her şeyde ve her yerde onu görmeli, anmalı, onunla meşgul olmalıdır.

Sonuç olarak insanın Bir'e ulaşma, tamamlanma serüveninin geleneksel söylemin yanı sıra şairin sufiyane üslubu, üstün sanat yeteneği ve şiir dehası ile eşsiz bir sanat eserine dönüştüğünü söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Affîfî, Ebu'l-Âla (1999), Muhyiddin İbnü'l Arabî'de Tasavvuf Felsefesi, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Yayınları, İstanbul.
- Arabî, İbn (2011), Nurlar Risalesi, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Arabî, İbn (2012), İlâhî Aşk, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Balyânî, Abdullah B. Mes'ud (2003), Mutlak Birlik, çev. Ali Vasfî Kurt, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Chittick, William C. (1997), Kozmos'taki Tek Hakikat, çev. Ömer Çolakoğlu, Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul.
- Chittick, William C. (1997), Varolmanın Boyutları, çev. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Şener (2006), 17.yy. Sebk-i Hindî Şairlerinden Nailî ve Fehîm'in Şiirlerinde Soyutlama ya da Alışılmamış Bağdaştırmalar, Turkuaz Yayınları, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali (1993), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kuzu, Fettah (2013), Şeyh Gâlip Divanı'nda "Hak, Varlık ve İnsan", (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Küçük, Sabahattin (1984) Fehîm-i Kadîm Başka Bir Mahlas ile Şiir Söyledi mi? Kaynaklar Dergisi, Ankara.
- Pürcevâdî, Nasrullah (1998), Can Esintisi, İslâm'da Şiir Metafiziği, çev. Hicabi Kırılancı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Schuon, Frithjoh (1996), İslâm'ın Metafizik Boyutları, çev. Mahmut Kanık, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Schimmel, Annemarie (2004), Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Üzgör, Tahir (1991), Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, AKM Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Ali (2007), Siyah Bahar Tamlamasının Bir Üslûp Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması, İlmi Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri, S.23, Bahar.